

MATERIÁLY / MATERIALS

Přátelství, které zavazuje, aneb Dvanáct let tichého souznění slezského etnografa a folkloristy Antonína Satkeho se štěpánkovickým vypravěčem Josefem Smolkou

Kamil Rodan (†)

„Ale můj nejvřelejší dík patří samému vypravěči, v jehož společnosti jsem prožil tolik krásných chvil. Neměl bych většího přání, než aby si Smolkovo vypravěčské umění podmanilo – pokud je to v moci tištěného slova – i čtenáře a aby kniha ukázala hlučínskému lidu, jaké bohatství jazyka a umění si uchovaly jeho dnešní generace po předcích.“¹

Hluboký a niterný vztah pozdějšího etnografa a folkloristy Antonína Satkeho k rodnému Slezsku – jeho krajině, lidu a jazyku – se formoval již od raného dětství. V prostředí Steinwirthova hostince v Komárově, kde se v polovině listopadu 1920 narodil,² ale také o tři roky později v rodičovském domě, matčině kuchyni, otcově kolářské dílně nebo venku mezi vrstevníky a kamarády získal Satke řadu cenných příležitostí k setkávání se s místními individualitami. Z pohledu dítěte a dospívajícího chlapce „přicházel téměř denně do styku s rozličnými projevy ústní slovesnosti a mohl si tak každodenně všimnout jazykových i mimojazykových zvláštností mluveného slova“.³

Satkeho zájem o slezskou mluvu, zvláště pak o nářeční odlišnosti v jednotlivých regionech, se prohloubil po druhé světové válce během studia bohemistiky a rusistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Ne náhodou proto Satkeho vysokoškolský mentor, významný dialektolog a znalec staré češtiny Václav Vážný v posudku na jeho kandidátskou práci v polovině června 1957 prohlásil, že „zvláštní zájem o nářečí rodného kraje lašského projevoval Satke již od studentských let: sám ho mám z tohoto hlediska ve velmi dobré paměti jako člena mého dialektologického semináře a autora cenné státní práce, Tvarosloví východoopavského nářečí“.⁴

Ve druhé polovině 50. let byl však již Satke uznávaným vědcem, kterého zájem o dialektologii přivedl přes krátkodobé působení na opavském gymnáziu a střední průmyslové škole strojnické k externí spolupráci se Slezským studijním ústavem v Opavě, kam nastoupil v roce 1955 ve funkci referenta pro folkloristiku do řádného zaměstnaneckého poměru.⁵

Svůj zájem soustředil Satke především na lidové zpěváky a vypravěče (narátory), které chápal jako nedílnou, ne-li nejpodstatnější, součást dialektologických výzkumů. Z hloubi duše byl přítom, zvláště po vydání sborníku Lidové povídky z Hlučínska (1956), přesvědčen, že „naši folkloristické literatuře dlužíme dosud monografii, jež by si všimla

soustavněji těch umělců z řad lidu, kteří od svých předků přejímali bohatství duchovní kultury a je rozmnožovali“.⁶

Ve snaze po ukojení vlastního badatelského zájmu a cílů stanovených programovými zásadami slezské folkloristiky, formulované literárním historikem Drahomírem Šajtarem v prvním čísle časopisu Radostná země,⁷ ale zejména v touze pokračovat ve sběratelské činnosti svých předchůdců,⁸ se za současné inspirace vědeckých prací předních znalců z oboru,⁹ vydal Satke po Slezsku za vlastními sběry.

Aktivní sběratelské činnosti a práci s lidovými vypravěči ve Slezsku se Satke začal věnovat bezprostředně po ukončení vysokoškolských studií po svém návratu do rodného Komárova a blízké Opavy. V dobách, kdy byly záznamy folkloru chápány analogicky k písemnictví výhradně za texty a kdy byl terénní výzkum ještě v plenkách, vyražel Antonín Satke za svými respondenty do terénu, a jak vzpomíná jeho dlouholetá kolegyně Dagmar Klímová: „ze všech získaných dovedností i životních zkušeností vždy vytěžil maximum. Například se v jeho pracovní metodice odrazil i okolnost, že původně vystudoval obchodní akademii. Získal tam dobrý základ těsnopisu, který si přizpůsobil potřebám dialektického zápisu. V dobách, kdy svůj terénní výzkum začínal, to bylo zvláště významné – nahrávací přístroje nebyly tehdy ještě k dispozici a Satke dovedl zaznamenat slovní projev v nebyvalé úplnosti a přesnosti“.¹⁰

K lidovým vypravěčům a jejich příběhům přivedl Satkeho primárně jeho zájem o slezskou mluvu a její krajové odlišnosti. „Můj zájem byl ostatně zpočátku soustředěn na výslovnost některých hlásek a jen po straně jsem se ptal na lidi, kteří by uměli vyprávět nebo zpívat,“¹¹ poznamenal Satke v úvodu své první velké monografie v závěru 50. let. Tímto způsobem se mladý nadšenec pohyboval podle vlastní intuíce nebo na doporučení lidí od vesnice k vesnici a seznamoval se s místními obyvateli. Příběhy, které na svých cestách vyslechl, jej však zaujaly natolik, že se postupně staly hlavním předmětem vědčova zájmu.

„Na své cestě za pohádkami jsem se dostal na podzim roku 1950 do Štěpánkovic – vesnice vzdálené necelých 10 kilometrů na severovýchod od Opavy. Podle tak často vyslovaných, ale málo ověřených pouček o tom, že pohádku a lidovou píseň je možno zastih-

6 Antonín SATKE, *Hlučínský pohádkář Josef Smolka*, s. 5.

7 Drahomír ŠAJTAR: *Stav a úkoly české folkloristiky ve slezské oblasti*, Radostná země, 1951, č. 1, s. 49–59.

8 Ve sběratelské činnosti ústní lidové slovesnosti a místních zvyků ve Slezsku navazoval Antonín Satke na záslužnou práci katolického kněze a vlasteneckého buditele Cypriána Lelka (1812–1883), moravského teologa a římskokatolického kněze Václava Sušila (1804–1868), pedagoga, jazykovědce, spisovatele, novináře a národního buditele Vincence Praska (1843–1912), spisovatele, duchovního a etnografa Jana Vyhliďala (1861–1937), vlasteneckého učitele Antonína Brotana (1873–1949), českého katolického kněze, národopisce a spisovatele Františka Myslivce (1873–1934), etnografa a sběratele Josefa Mojžíška (1862–1938), pedagoga a kulturně osvětového pracovníka Karla Jaromíra Bukovanského (1844–1932), spisovatelku, publicistku a folkloristku Ludmilu Hořkou (1892–1966), středoškolského pedagoga, sběratele a folkloristu Josefa Štefana Kubína (1864–1965), malířku, ilustrátorku a etnografku Helenu Salichovou (1895–1975) a další. ŠAJTAR, Drahomír Šajtar, *Stav a úkoly české folkloristiky ve slezské oblasti*, Radostná země, 1951, č. 1, s. 49–59.

9 Nezpochybnitelné autority v oboru představovali pro Antonína Satkeho zejména český filolog Jiří Polívka (1858–1933) a literární kritik Václav Tille (1867–1937). L. PAVERA, *Odešel Antonín Satke*, s. 8.

10 Dagmar KLÍMOVÁ, *Antonín Satke – Zapadlý vlastenec moravskoslezského regionu*, Český lid, roč. 87, 2000, č. 3, s. 266.

11 A. SATKE, *Hlučínský pohádkář Josef Smolka*, s. 7.

1 Antonín SATKE, *Hlučínský pohádkář Josef Smolka*, Ostrava 1958, s. 5.

2 Rodný a křestní list Antonína Satkeho ze dne 1. května 1920, Slezské zemské muzeum, Slezský ústav, Pozůstalost Antonína Satkeho (nezpracováno).

3 Libor PAVERA, *Odešel Antonín Satke – vzácný vědec a člověk*, in: PhDr. Antonín Satke, CSc. 12. 11. 1920 – 30. 11. 2008, Opava 2009, s. 7.

4 Posudek profesora Václava Vážného na Satkeho kandidátskou práci z 11. června 1957, Slezské zemské muzeum, Slezský ústav, Pozůstalost Antonína Satkeho (nezpracováno).

5 *Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Nová řada 12. (24.)*, Ostrava 2009, s. 54.

nout jen v místech vzdálených městskému a průmyslovému ruchu, se dalo stěží očekávat, že by sběratele mohlo potkat štěstí ve vesnici, jež se blíží svou rozlohou městečku a jež má železniční i autobusové spojení s okresním městem Hlučínem, s Opavou i průmyslovou Ostravou,¹² vzpomínal Satke na šťastnou náhodu, která jej přivedla do bydliště štěpánkovického starousedlíka Josefa Smolky.

Zklamán jednotlivci, „kteří znali jen několik torsovitě vyprávěných povídek, ale o souvisejícím repertoáru se nedalo mluvit“,¹³ se vydal Satke na samý konec Štěpánovic, kde měl podle doporučení místních bydlet skutečný vypravěčský mistr. „Víra v slova mých informátorů však poklesla, když jsem stanul před vysokým domkem Josefa Smolky. Vždyť i já jsem byl dosud přesvědčen, že pohádkáře je třeba hledat spíš v nízkém domku s doškovou střechou,¹⁴ konstatoval roztrpčený Satke při pohledu na jednopatrový dům Josefa Smolky. Když se však u sousedů ujistil, že se nachází na správné adrese a „v jednopatrovém domku skutečně bydlí vypravěč, o němž slyšel, že prý umí „bajat“,¹⁵ rozhodl se využít situace, a váhavě do domu vstoupil. Jen stěží mohl tehdy Antonín Satke tušit, že se právě tímto okamžikem začala psát významná kapitola jeho profesního i osobního života. Setkání s lidovým vypravěčem (pohádkářem) Josefem Smolkou totiž Antonínu Satkemu umožnilo nejen získat množství jazykovědného materiálu, který využil k napsání své kandidátské práce,¹⁶ ale rovněž došlo k navázání osobního přátelství, které přetrvalo až do Smolkovy smrti v polovině listopadu 1962.¹⁷

„Když jsem vstoupil do čistého, prostě zařízeného pokoje se starším venkovským nábytkem, přivítali mne manželé Smolkovi sice vlídně, ale zdrženlivě, jak se to vždy stává, vstoupil-li do domu cizinec s aktovkou. Statný, urostlý muž, jehož by každý považoval spíš za hospodáře v plném věku než za výměnkáře, díval se na mne dost přísně. Jeho tvář s pevnými rysy a s modrošedými očima pronikajícíma k člověku až hluboko do srdce nedávala tušit, že by tento člověk mohl vyprávět o nešťastných princeznách a jejich šťastných vysvoboditelích. To by snad lépe dovedla ta stařenka, upoutaná na lůžko a nyní se mile usmívající,¹⁸ popsal Antonín Satke svůj první dojem ze setkání s Josefem Smolkou a jeho paní. Když se však Josef Smolka dozvěděl pravý účel Satkeho návštěvy, „z vážně

a upřeně hledícího staříka rázem spadla všechna přísnost a obličej se vyjasnil do úsměvu: Tuž to se zevleče a šedniče!“¹⁹

Od okamžiku, kdy se Antonín Satke posadil ke stolu a získal si hostitelovu důvěru, vzniklo mezi nadšeným vědcem a stárnoucím vypravěčem zvláštní pouto, jehož intenzita a hloubka se v následujících letech dále prohlubovaly. Přestože se Antonín Satke snažil Josefu Smolkovi dovysvětlit důvod své návštěvy, vypravěč, který si mezitím zapálil dýmku, využil příležitosti a začal vyprávět. Satke, věrný osvědčené technice stenografického záznamu, proto vytáhl tužku a notes a pečlivě si zapisoval souvislý tok starcových slov.²⁰

Satke, který přistupoval k Josefu Smolkovi a jeho příběhům zprvu jako k objektu a předmětu svého výzkumu, postupně odhaloval vypravěčovy kvality a mistrně využíval starcových předností, jakými byly například narátorova vynikající paměť a bodrá povaha. Při sezeních, která následovala, Satke správně vyhodnotil, že se setkal s vypravěčským mistrem. „Jevil-li už mladý Smolka známky nadaného vypravěče, byl to dobrý předpoklad k tomu, aby dozrál ve skutečného mistra vypravěčského umění. Jím se stal především proto, že společnost, v níž žil, podporovala a spoluvtvářela vypravěčskou osobnost.“²¹ Satke, vědom si faktu, že nejvěrohodnější a nejautentičtější výkon vypravěče vzniká v domácím nebo důvěrném známém prostředí prostém rušivých elementů zvenčí, navštěvoval Josefa Smolku zprvu v jeho vlastní domácnosti. „Chceme-li uslyšet povídku v podání vypravěče-umělce v plné její kráse, může se to stát jen tehdy, přijdeme-li k němu jako posluchači, nikoli jako zapisovatelé. Udělal jsem tuto zkušenost ihned při prvních zápisech s Josefem Smolkou. Stenografování příliš soustřeďovalo jeho pozornost, vypravěč jako by se stále snažil diktovat, a ne vyprávět. (Přitom mu dost záleželo, aby vypracovaný text byl zachycen úplně. Jednou jak by mne zkoušel: když dovyprávěl, ukázal znenadání na určité místo stenogramu a tónem vyžadujícím si neprodleně odpovědi řekl: „A včyl to přečtytače, hevaj, ežy to pasuje! Když jsem kousek přečetl, spokojeně se usmál: Na ja, toč to tak je!“). Brával jsem si proto později vždy s sebou posluchače, takže jim vypravěč skutečně „bajal“, zatím co já jsem se mohl lépe věnovat vlastnímu zapisování a pozorování vypravěče.“²² Někdy se však stávalo, že se vypravěč nechal unést obsahem svého vyprávění a ve snaze dosáhnout maximální dramatickosti chrlil slova takovou rychlostí, že již nebylo v Satkeho silách zachytit povídání rukou. „Když bylo možno později použít drátového magnetofonu, byla věc daleko snazší. Posluchači upoutali vypravěče tak, že ho vůbec nerušil mikrofon ležící před ním, a vypravěč mohl rozvinout své umění v celé šíři.“²³

Při častých návštěvách Smolkovy domácnosti si při zaznamenávání starcova vzrušivého vyprávění Satke všiml také sugestivní řeči narátorova těla. „Smolkova fantazie je obdivuhodná. Představa se řine za představou, do jeho vidění přikvapují všední předměty, jež se řadí v působivá přirovnání a obrazy. Hlas, mimika a gesto jako by se najednou vytrhly z pout jeho vůle a dostávají se do područí obrazotvornosti.“²⁴ Satke, který již v té době pracoval na kandidátské práci o Smolkovi a jeho příbězích, byl vypravěčovými gesty

12 Tamtéž.

13 Tamtéž.

14 Tamtéž.

15 Tamtéž.

16 Satkeho kandidátská práce, obhájená v Praze roku 1957, vyšla péčí Krajského nakladatelství v Ostravě pod názvem Hlučínský pohádkář Josef Smolka o rok později.

17 Vypravěč Josef Smolka se narodil 8. března 1874 v Zábřehu u Hlučína, kde také navštěvoval obecnou školu. Od raného dětství se v prostředí domova seznamoval s příběhy, vyprávěnými nejčastěji matkou. Po skončení školy v Dolním Benešově se vyučil zámečnickem a pracoval jako zámečnický dělník na statku Albertovec u Bolatic. Příběhy o hasrmanech, strašidlech a dalších hrůzostrašných postavách, které slyšával v dětství, si postupem času doplnil o zkazky, které vyslechl v práci, na vandru v Horním Slezsku, na Poznaňsku a ve Vestfálsku, nebo při výkonu tříleté vojenské služby v Berlíně. Po návratu domů se oženil a přistěhoval k manželce do Štěpánovic na Hlučínsku. Vedle povolání zámečníka na Albertovci a montážního a slévárenského dělníka v Kozlí a Ratiboři se staral o domácí hospodářství. S manželkou zplodil a vychoval deset dětí. Závěr života prožil jako výměnkář. Zemřel 11. listopadu 1962 ve Štěpánovicích, kde je také pohřben. A. SATKE, *Hlučínský pohádkář Josef Smolka*, s. 10–14; Jana NEVŘELOVÁ – Vendula LAMLOVÁ, *Josef Smolka*, Štěpánkovický zpravodaj, 2014, č. 1, s. 18.

18 A. SATKE, *Hlučínský pohádkář Josef Smolka*, s. 7–8.

19 Tamtéž, s. 8.

20 Při pozdějších návštěvách doprovázel Antonína Satkeho fotograf Slezského muzea v Opavě Arnošt Pustka, který během následujících let zaznamenal bohatý fotografický materiál k osobě hlučínského pohádkáře Josefa Smolky a prostředí, ve kterém se pohyboval a žil.

21 A. SATKE, *Hlučínský pohádkář Josef Smolka*, s. 15.

22 Tamtéž, s. 70–71.

23 Tamtéž, s. 71.

24 Tamtéž, s. 37.

fascinován natolik, že „přizval ke spolupráci kameramana a vypravěčův projev natočil na zvukový film. Smolkovu mimiku, gestikulaci i hlasovou intonaci využil k hloubkové analýze lidového vypravěčského stylu a obrázky jeho charakteristických gest pak ilustroval publikovaný text. To byl způsob prezentace, který je v evropském kontextu folkloristického výzkumu unikátem a který nezůstal bez odezvy“.²⁵

Satke, který byl hluboce přesvědčen o tom, že „všechny výrazové prostředky, jazykové i mimojazykové, jsou u dobrého vypravěče sladěny a tvoří dohromady jednotu“,²⁶ zkoumal Josefa Smolku jako komplexní osobnost. Přestože jej i nadále zajímaly narátorovy příběhy, se kterými po jazykové i obsahové stránce dále intenzivně pracoval, vstupoval stále častěji za děj samotného vyprávění a všiml si osoby vypravěče jako takové. V pohádkách i novelistických vyprávěních satirického až humorného charakteru Satke hledal a nalézal postavu vypravěče – všiml si dějiště příběhů umístěných do míst, které narátor důvěrně znal, pozornost věnoval popisu povolání a pracovních technik, jimiž se kdysi Smolka věnoval a živil, zkoumal vypravěčovy charakterové vlastnosti, které narátor přenášel na své hrdiny, analyzoval místní zvyky, se kterými vypravěč během svého dlouhého života přišel do kontaktu a řadu dalších více či méně důležitých faktorů.

Zevrubným zkoumáním Smolkovy osobnosti se vztah mezi vědcem a vypravěčem posunul do mnohem osobnější roviny. Když se Antonín Satke po dvouletém intenzivním navštěvování vypravěčovy domácnosti přesvědčil o tom, že Josef Smolka netrpí trémou, pozval jej mezi žactvo opavského gymnázia, kde právě vyučoval, a vzal narátora sebou také na nahrávání do rozhlasu. „Tento vypravěč, suverénně ovládající svůj aktivní repertoár, nemá nikdy v nejmenším trému. První dvě léta jsem zapisoval jeho vyprávění jen v kruhu jeho blízkých, doma. Poznal jsem velmi dobře jeho vypravěčský projev po všech stránkách, takže jsem pak mohl dobře srovnávat vyprávění v rodinném prostředí s vyprávěním jinde. Jeho gesta a mimika nedovedou být okázalá ani tehdy, kdy bychom si mysleli, že právě před cizím publikem bude vypravěč chtít svůj přednes stylizovat. Upřímnost jeho slohu nedovede lhát. Ani přítomnost fotografa nebo filmaře nečinily jeho vyprávění nijak strojeným nebo chtěným.“²⁷

Na jaře 1957 dokončil Antonín Satke kandidátskou práci o hlučínském pohádkáři Josefě Smolkovi. Všichni tři posuzovatelé, významní jazykovědci Václav Vážný, Karel Horálek a Alois Jedlička se shodli na tom, že se jedná o naprosto jedinečnou a v oboru jazykovědy a folkloristiky průkopnickou práci. „Práce Antonína Satkeho o hlučínském vypravěči Josefu Smolkovi vznikla – jak říká autor úvodem – z jeho zájmu o řeč hluchínského lidu, tedy z kořenů dialektologických. Ale tento původní zájem dialektologický byl brzo překryt zájmy širšími, zájmem o folklorní stránku projevu lidového vyznavače, jakož i zájmem o jazyk a styl jeho vpravdě uměleckého podání. A tak se v práci samé sbíhá, střetá několik vědních disciplín – a je si toho vědom i sám autor – folkloristika, dialektologie a stylistika.“²⁸ „V systematickém studiu vynikajícího lidového vypravěče vykonal významný kus folkloristické práce Antonín Satke svou prací *Hlučínský vypravěč Josef Smolka*. Tato práce se opírá o několikaleté studium objektu, o systematické (také opakované) záznamy, o studium vypravěčova života i sociálního prostředí, v němž vy-

pravěč vyrostl a rozvíjel své umění [...] Satke si klade za cíl systematický rozbor celého vypravěčského umění, při čemž se neomezuje jen na analýsu textu, ale studuje i mimiku vypravěčovu a jeho gestikulaci. Zachytil tuto stránku vypravěčova umění také filmovými snímky, s nimiž seznámil odbornou veřejnost na folkloristické konferenci 1956 v Praze [...] Celkem lze říci, že Satke svou prací položil základ k novému důležitému odvětví naší folkloristiky.“²⁹

Obhájením vědecké práce a získáním titulu „kandidát filologických věd“ v létě 1957 kontakty Antonína Satkeho s Josefem Smolkou neustaly, ba právě naopak. Stryk Smolka, jak Satke Josefa Smolku důvěrně nazýval, se stal nedílnou součástí vědcova života. Z dochované korespondence vyplývá,³⁰ že Satke udržoval s vypravěčem nadále kontakty spočívající v příležitostných návštěvách vypravěče prožívajícího po úmrtí dlouhodobě nemocné manželky pocitu osamění. „I dnes je čtyřiaosmdesátiletý Josef Smolka ještě čilý a veselý – jen pocit osamění poněkud silněji doléhá na jeho nitro; tento člověk, jehož učinil život tvrdým, něžně rozmlouvá s portrétem své zemřelé ženy a po každé jí zve k obědu, kdykoli začíná jíst.“³¹ Pokud tedy Antonín Satke našel ve svém nabitém programu volnou chvíli, zajel na kole do Štěpánkovic na rozmluvu se strykem. Těchto příležitostí, při kterých dělala Satkem společnost někdejší pracovnice Slezského studijního ústavu a pozdější vědcova manželka Vlasta Kurková, využíval Satke k dalšímu dokumentování starcova vypravěčského umění. „Koneckonců jsem dnes s Tebou mluvil několikrát: byl jsem sám překvapen, že se zachoval dokumentárně na zvukovém záznamu rozhovor mezi mnou a Tebou. Bude to zajímavá reprodukce, dnes jsem si ji byl nucen několikrát pustit, protože jsem si připravoval magnetofon. Pásek, na němž je zachycen stryk Smolka při té naší společné návštěvě, jak jsme ho filmovali. Za několik týdnů tomu bude už rok [...] Ta poznámka, v níž se obracíš na mne, je na pásku jen jaksi mimoděk, ale říkáš tam ještě polo úředně polo uctivě – pane profesore. Kromě toho ovšem ještě cosi se strykem Smolkou o galanách,³² vskakuješ také strykovi Smolkovi do řeči (myslím, že to budu muset hodit i na film) a konečně jsi i na obrázku v dosti grációzním postoji, vlastně posedu,³³ psal Satke snoubence v polovině května 1961.

Na stryka Smolku nezapomněl Satke ani po svém zatčení na konci května 1961.³⁴ V dopisech z vyšetřovací vazby v Ostravě-Heřmanicích i z Prahy-Pankráce nechával stryka pozdravovat a dotazoval se na jeho zdraví. „Pozdravte také stryka Smolku, ani nevím, žije-li ještě“,³⁵ zajímal se Satke z heřmanické věznice v polovině července 1961. Ve snaze zjistit aktuální stav věci ponoukal Satke z vězení sestru Františku, aby Josefa Smolku

29 Posudek doktora Karla Horálka na Satkeho kandidátskou práci, 1957, Slezské zemské muzeum, Slezský ústav, Pozůstalost Antonína Satkeho (nezpracováno).

30 Ed. Kamil RODAN, *Listy lásky, víry a naděje (Edice korespondence slezského etnografa a folkloristy Antonína Satkeho se snoubenkou, sestrou a dalšími rodinnými příslušníky od srpna 1957 do května 1962)*, Opava 2020.

31 A. SATKE, *Hlučínský pohádkář Josef Smolka*, s. 14.

32 Galán = hovorový výraz pro nápadníka, milence nebo dvorného muže.

33 Ed. K. RODAN, *Listy lásky, víry a naděje*, položka č. 40 z 19. května 1961, s. 46–47.

34 Aktivní činnost Antonína Satkeho v tzv. Společenství laiků, které soustřeďovalo katolicky orientovanou inteligenci z řad učitelů, spisovatelů, kněží, lékařů a dalších profesí, vedlo k vědcovu zatčení na konci května 1961 a jeho umístění do vyšetřovací vazby v Ostravě-Heřmanicích. Po vynesení čtyř a půlletého trestu na podzim 1961 si Satke odpykával trest ve věznicích v Ostravě-Heřmanicích a v Praze na Pankráci. Propuštěn z vězení byl na základě prezidentské amnestie na začátku května 1962.

35 Ed. K. RODAN, *Listy lásky, víry a naděje*, položka č. 51 ze 17. července 1961, s. 67.

25 D. KLÍMOVÁ, *Antonín Satke*, s. 266.

26 A. SATKE, *Hlučínský pohádkář Josef Smolka*, s. 32.

27 Tamtéž, s. 71.

28 Posudek bohemisty Aloise Jedličky na Satkeho kandidátskou práci, 1957, Slezské zemské muzeum, Slezský ústav, Pozůstalost Antonína Satkeho (nezpracováno).

sama nebo s dětmi navštívila a radoval se, když tak učinila. „Velkou radost jsem měl, žes byla u stryky Smolky. Byl bych rád, kdybys vzala někdy děti (ty větší) a s malou Lidkou je k němu vzala, Vlastu samozřejmě také!“³⁶

Informace o Josefu Smolkovi poskytovala Satkemu také jeho snoubenka Vlasta. Jako čerstvě promovaná lékařka sledovala pozorně vypravěčův zdravotní stav, který ji však ve značné míře znepokojoval. „Včera jsem byla u stryky Smolky. On mne vždycky libá přímo na ústa, od něho je Ti to tak milé, skoro jako od Tebe. Vždycky mám to štěstí, že přijdu zrovna, když jí. Po jídle vždy všechno po sobě uklidí, zamete, prozatím o sebe ještě velmi dbá, což je dobrá známka vzhledem k jeho zdraví. Stěžoval si mi, že to s ním trochu „zatača“. Totiž v sobotu chtěl s lavorem vynést vodu, ve které se umýval. Jak vyšel na zahrádku, nějak se mu udělaly mžítka před očima, že spadl i s lavorem a vodou na zem. Věděl sice o sobě, ale nemohl se zvednout, jak byl slabý. Celý lavor, který byl plechový, pokrřivil. Velice ho mrzí, že je „takovy neohrabany“. Dívala jsem se, co užívá. Jsou to léky proti arterioskleróze, ale vzhledem k jeho věku je slabá naděje na zlepšení. Dobře je, že nenastalo nějaké ochrnutí. Napomenula jsem ho, aby se více šetřil a v klidu prožíval své stáří. Ale on „je mu tak pročívno nic nerobič“. Za nic na světě nechce, aby ho někdo v chůzi doprovázel.“³⁷ I Satkeho nenechávaly znepokojivé zprávy o vypravěčově zdraví v poklidu a v podmínkách věznice myslel při starcově vysokém věku sedmaosmdesáti let i na to nejhůř. „Kdyby to se strykem Smolkou dopadlo nejhůř, ať Vlasta koupí bílou kytičku a zanese ji k nim. Jinak, je-li čilý, ať ho pozdravuje, snad to zase ještě překoná a my se snad ještě uvidíme,“³⁸ psal sestře Františce na počátku října 1961. Satkemu při té příležitosti jistě vytanuly na mysl veselé příhody, které spolu se Smolkou ještě před pár lety při práci na monografii v prostředí domova nebo při cestování za studenty či do rozhlasu zažívali. „Třebaže mu druhá světová válka přinesla hodně smutku – ztratil v ní syna a zetě, nic to neubralo na jeho radosti ze života a na vlídném poměru k lidem. Denně například chodí celé ulici, v níž bydlí, pro noviny, na cestě se setkává a zastavuje s lidmi – vdané ženy se ptá, „esli ji chlop přaje“, mladé vdově se nabízí „aby se ho namluvila“, jindy, když jedeme autem do rozhlasu, škádlí mladá děvčata, aby jela s ním, že jim bude „bajat o galanoch“. Dlouhou chvíli vyplňuje ponejvíce čtením, a pokud stačí, prací. Nespouští však ze zřetele ani zájem o otázky denní skutečnosti.“³⁹

Na Satkeho výtku z poloviny prosince 1961, že se mu dosud od příbuzných nedostalo dalších podrobností o Smolkově zdravotním stavu, mu snoubenka v dopise z téhož dne přislíbila, že se za vypravěčem co nejdříve vypraví. „Ke strykovi Smolkovi se podívám v nejbližší době. Je tomu pěkných pár týdnů, co jsem tam byla naposled. Chtěla bych ještě před Vánocemi. Budu mít některý den volno za žurnál,⁴⁰ tak toho využiji. Chtěla bych za ním nejraději ještě na kole, ale asi to půjde ztěžka. U nás je asi deset cm sněhu, který drží.“⁴¹ O to více byl asi Antonín Satke potěšen dopisem s podrobným popisem návštěvy Vlasty Kurkové u stryky Smolky. „Náš nejdražší, včera dopoledne jsem opět po několika týdnech navštívila stryky Smolku. U nás byl 17° mráz, přesto jsem to ještě riskla a jela na

kole. Byla jsem sice velmi teple oblečena, ale již asi po dvou kilometrech jízdy jsem měla na řasách, obočí a kolem úst plno jinovatky. Stále jsem si říkala: musím to vydržet, aspoň cestu tam, asi tři kilometry před vesnicí jsem musela jít pěšky, protože jsem byla velmi unavena a jízda mi šla pomaleji než vedle kola. Konečně jsem dorazila až k nim! Naskytl se mi stále stejný obraz: nejdříve železná vrátka, pak dřevěná veranda, potom tmavá stínka a nakonec ta milá, známá světnička. Vpadla jsem dovnitř a první moje cesta nevedla ke strykovi, ale k teplému vinčku.⁴² Sundala jsem si rukavice a pak teprve se rozhlédla kolem. Obraz nám oběma tak milý a známý. Uprostřed stůl, napravo skříň, mezi okny kukačky, v rohu starý kredenc a podél stěny divan a naproti v rohu postel, na které ležel stryk. Hlavu měl zabořenou v polštářích a pruhovanou peřinu až pod bradu, takže mu zpod peřiny koukal pouze nos a oči. Nemohl mne zpočátku poznat, protože jsem byla zabalena v šátcích podobně jako on v peřinách. Dostala jsem teplé mléko a chleba, mezitím se stryk oblékl a projevil zájem se se mnou posadit v teple vytopené světnici. Víš, že mu bude již 88? Začíná to být na něm vidět. Parkinsonský třes rukou a nohou je výraznější, slábne mu zrak i sluch, paměť ulpívá na dřívějších událostech. Stěžoval si, že to v sobotu zase s ním seklo. Připravoval brambory na poledne a najednou se mu zatmělo před očima a než se nadál, už ležel pod vinčkem a brambory s vodou na něm. Ještě štěstí, že se nepopálil. Marné je domlouvání, aby práce nechal, že mu to není zapotřebí. Tvrdí, že mu krev nedá pokoje. Cítil prý by se velmi zbytečný na světě. Chvilí jsme si vykládali, pohověla jsem si na divanu, pohladila všechny předměty pohledem a zavzpomínala. Nevím, čím to je, že mi jeho světnička je tak drahá. Zde přestávám být lékařkou – beztak si na to oslovení nemohu zvyknout –, pryč jsou moji pacienti, kteří mi stále tvrdí, že jsou zdraví, odmítají léčbu, dožadují se dovolenky, pryč jsou všichni moji příbuzní a známí, kteří mi sdělují své somatické i psychické potíže, v tom okamžiku vedle stryky jsem docela obyčejná děvucha, velmi mladá a prostá, toužící po pochopení. A v tom je stryk mistr. Jeho pohlázení a políbení dělá zázraky. Jak svěží a radostná jsem odjízďela zpět.“⁴³

Antonína Satkeho potěšilo, jak jeho snoubenka u stryky Smolky pookřála. S nostalgickým povzdechem, „škoda, žes už nemohla prožít ty teplé chvíle, kdy jsem sedával v té druhé kuchyni, kde v koutě ležela jako churavá, ale bodrá a veselá žena – stařenka“,⁴⁴ příbuzným vzkázal, aby starce informovali, že je v Praze a pozdravovali jej po dceři, která tehdy pracovala v řeznictví.⁴⁵

Na konci února 1962 požádal Antonín Satke synovce Láďu, aby stryky Smolku pozdravoval a popřál mu za něj hodně zdraví. Součástí zdravice bylo i skromné přání na brzkou shledanou.⁴⁶ Při vzpomínce na stryky Smolku se však Antonín Satkemu neustále honily v hlavě myšlenky na vypravěčův zhoršující se zdravotní stav. Nebylo proto divu, že se již v následujícím dopise dožadoval od snoubenky upřesňujících informací. „Psalas mi o parkisonském třesení rukou u stryky Smolky; je to stařecké třesení nebo to je nějaký zvláštní druh nemoci?“⁴⁷ V odpovědi z počátku března se mu pak od Vlasty Kurkové dostalo odborného vysvětlení z pohledu lékařky. „Můj nejdražší, v posledním dopise

36 Tamtéž, položka č. 54 z 31. července 1961, s. 73–74.

37 Tamtéž, položka č. 71 z 18. září 1961, s. 120.

38 Tamtéž, položka č. 74 z 2. října 1961, s. 133.

39 A. SATKE, *Hlučínský pohádkář Josef Smolka*, s. 14.

40 Žurnál = pohotovostní služba na oddělení mimo pravidelnou pracovní dobu.

41 Ed. K. RODAN, *Listy lásky, víry a naděje*, položka č. 96 z 10. prosince 1961, s. 197.

42 Vincek = kamna.

43 Ed. K. RODAN, *Listy lásky, víry a naděje*, položka č. 98 z 18. prosince 1961, s. 203.

44 Tamtéž, položka č. 103 z 29. prosince 1961, s. 220.

45 Tamtéž, položka č. 103 z 29. prosince 1961, s. 220.

46 Tamtéž, položka č. 122 z 24. února 1962, s. 272.

47 Tamtéž, položka č. 123 z 25. února 1962, s. 273.

ses zmínil o parkinsonově třesu u stryka Smolky. Je to charakteristický třes, který se vyskytuje u různých nemocí při postižení bazálních ganglií. Bazální ganglia je část šedé hmoty mozku, která je vývojově starší než šedá kůra mozková a má vliv mimo jiné na regulaci pohybu. Při poruše *krevního zásobení jakýmkoliv způsobem baz. gang. dochází k poruchám koordinace pohybu. U stryka Smolky je to konkrétně způsobeno sklerózou cév.*⁴⁸ Ve snaze uklidnit snoubencovo již tak dost rozjité myšlení Vlasta Kurková také napsala, že se v nejbližší době za strycem Smolkou na kole vypraví.⁴⁹

Svůj slib splnila Vlasta Kurková na konci března 1962. Z jarního výletu si mladá lékařka uchovala nádhernou vzpomínku nejen na Smolkovo krásné vyprávění, ale i na svou lásku, kterou právě v tento čas intenzivně prožívala. „*Udělal jsem si procházku na kole za strykem. Vzpomněla jsem si v návalu svých vlastních starostí, že se vlastně jmenuje Josef. Proto jsem hned první den své dovolené sedla po prvé na své nové kolo a rozjela se za ním. To víš, jaké to bylo překvapení. Seděl na divanu a pokařoval. Představ si, že on měl zároveň i narozeniny. Má už 88 let. To jsem bohužel nevěděla, ale to nic nevedlo tomu, abychom spolu příjemně strávili odpoledne. Vykládal mi, že letos ty svoje svátky oslavil zvlášť slavnostně. Je nejstarším občanem v obci a tak se na tom podílel i Místní národní výbor. Dostal hodně dárků a já jsem mu také za nás za oba dala nějaký ten tabák. Seděli jsme spolu u pecka a stryk mě častoval ajerkoňakem. Hned jsem si na Tebe vzpomněla, protože ses mi o něm v posledním dopise zmínil. Stále jsem na strykovi žadonila, aby mi vypravoval nějakou bajku, kde se dva lidé mají hodně rádi. Nemoohl si na žádnou takovou vzpomenout a tak mi pak začal vypravovat, jak on si svou děvuchu, příští manželku, namlouval. Hned jsem to spojovala s tím, jak ji asi měl hodně rád, když jsem ho předtím o takovou milostnou bajku prosila. Antoníne, to vyprávění bylo tak pěkvné, že bych ho sotva někde jinde pěknější slyšela. Je kupodivu, že takový člověk nad hrobem se chvějící dovede tak prostě a čistě vykládat svůj citový život. Je sice pravda, že to bylo okrášleno vzpomínkou a citově prohloubeno smrtí jeho paní, avšak svědčilo to pro morální opravdovost tohoto prostého venkovského člověka. V duchu jsem to srovnávala s naší láskou, shledávala shodně i protikladné rysy. Největší byl asi ten, že jeho paní strašně ráda tančívávala, což u mne nikdy nebylo. Nakonec jsme se shodli v tom, že jsme si oba navzájem velmi sympatičili. Nazývá mne svou dcerkou! Také mne potěšilo, že si přesně vzpomínal na naše první setkání v ústavě pod dubem. Vracela jsem se pozdě večer domů, takže mi už na mezivodky⁵⁰ nezbyl čas. Tam se stavím zase někdy jindy.*⁵¹

Antonín Satke byl potěšen čilostí vypravěče. „*Musí na mne počkat i s tou 88-tkou let*“⁵² vyslovil striktně na počátku dubna 1962. Zda se setkání po Satkeho propuštění z vězení na počátku května 1962 skutečně událo, nedokážeme s ohledem na brzké úmrtí Josefa Smolky potvrdit ani vyvrátit, stejně jako případnou Satkeho účast na posledním rozloučení s legendárním vypravěčem v polovině listopadu 1962.⁵³ Co však můžeme s ur-

čitostí na základě písemných dokumentů potvrdit, je existence vzácného přátelství mezi zapáleným folkloristou a výtečným vypravěčem. Náhoda, která svedla na podzim 1950 oba aktéry dohromady, stála u zrodu více než jednu dekádu trvajícího přátelství plného respektu a porozumění.

Friendship that Binds, or Twelve Years of Silent Harmony between the Silesian Ethnographer and Folklorist Antonín Satke and the Narrator Josef Smolka from Štěpánkovice
(Summary)

The interest of the ethnographer and folklorist Antonín Satke (1920–2008) in linguistic and dialectal differences in individual parts of Silesia was formed from the early childhood. After university studies in Prague and after returning to the region where he was born, the young scientist, professionally connected with the Silesian Institute of Studies in Opava, continued the older collector's tradition of oral folk literature in the region. During field research in the early 1950s, Satke met the legendary narrator Josef Smolka from Štěpánkovice in the Hlučín region, who greatly influenced his professional direction and personal life. An accidental meeting with the narrator from Štěpánkovice helped to create a special bond, the intensity and depth of which deepened further in the following years. From the introduction of Satke's monograph on Josef Smolka and the surviving correspondence, it is possible to reconstruct Satke's innovative practices in folklore research and the transformation of purely research interest into more than a decade of friendship.

48 Tamtéž, položka č. 125 z 3. března 1962, s. 277.

49 Tamtéž, položka č. 130 z 12. března 1962, s. 289.

50 Mezivodky = území na Kravařsku, oddělující českou a německou část.

51 Ed. K. RODAN, *Listy lásky, víry a naděje*, položka č. 135 z 23. března 1962, s. 299–300.

52 Tamtéž, položka č. 140 z 1. dubna 1962, s. 311.

53 Uspokojivé odpovědi na otázky, zda se Antonín Satke s legendárním vypravěčem Josefem Smolkou po svém návratu z vězení setkal či zda se zúčastnil posledního rozloučení s folkloristickou legendou, nepřinesly ani dotazy na Satkeho blízké příbuzné. Satkeho jediný syn Josef, který ovšem v té době ještě nebyl na světě, se domnívá, že několikaměsíční časová prodleva mezi otcovým návratem z vězení a Smolkovou

smrtí byla pro jejich setkání dostatečná. S ohledem na zdravotní stav obou aktérů a dobové okolnosti ji však nelze potvrdit. Ve stejném smyslu se vyjádřil také Satkeho synovec Ladislav Řehula ml., který Josefa Smolku se strycem, matkou Františkou či pozdější tetou Vlastou Kurkovou navštěvoval a účastnil se také příležitostných natáčení vypravěče (telefonický rozhovor s dr. Josefem Satkem ze dne 11. ledna 2021; telefonický rozhovor s Ladislavem Řehulou ml. ze dne 11. ledna 2021).